

STIELZ

Jaargang 7 nummer 2

juni 1996

Fototentoonstelling STIEL begint rondreis

'Jesse Electro Apparaten en Transformatorenfabriek'

Nutshistorisch museum in Leidse watertoren

Gastkolommen: Joke Sorgdrager, gemeenteraadslid voor D66

COLOFON

STIELZ 7E JAARGANG, NUMMER 2

Stielzaken is een uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest, tel. (071) 5154470. Jaarabonnement f 20,- voor vier nummers. Donaties zijn van harte welkom op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391 ISSN 0928 - 9437

REDACTIE

Eric-Jan Weterings, Palestrinastraat 13huis, 1071 LC Amsterdam, tel. (020) 6648296
Paul Kop, Titus Brandsmalaan 80, 2321 CJ Leiden, tel. (071) 5765301
Foto's: Niek Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28, 2311 XK Leiden, tel. (071) 5149863 of 5275001
Distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX Leiden, tel. (071) 5212605
Druk: Drukkerij Stadhuis & Stadsbouwhuis

ADRESSEN BESTUURSLEDEN STIEL

Ing. H.J. Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten, tel. (071) 5619659 (voorzitter)
Drs. H.D. Tjalsma, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest, tel. (071) 5154470 (secretaris)
G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88, 2587 XH Den Haag, tel. (070) 3553729 (penningmeester)
E. Adank, Constantijn Huygenslaan 51, 2332 TS Leiden, tel. (071) 5769454 (tweede secretaris)
W. Burgers, Meeuwenlaan 12, 2211 KP Noordwijkerhout, tel. (0252) 373481 (taakgroep selectie)
Dr. T. Dijs, Loevestein 41, 2352 KP Leiderdorp, tel. (071) 5891038
Mr. D.E. Krantz, Rijn- en Schiekade 15, 2311 AK Leiden, tel. (071) 5132935
M. Kroef, Staalwijkstraat 15, 2313 XP Leiden, tel. (071) 5143416 (erelid)
J.J. Gijsman, Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden, tel. (071) 5125877

VERTEGENWOORDIGINGEN VAN STIEL

Ing. H.J. Budel, in het bestuur van de Stichting Levend Ambacht Leiden (STAL)
Dr. T. Dijs, in de correspondenten-vergadering van de Vereniging Oud Leiden en in het bestuur van de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (FIEN)
J.J. Gijsman, in het bestuur van de Stichting Molen de Heesterboom

In dit nummer

Kort Rapenburg 14	3
Pand Coöperatie 'Ons Doel'	4
Reizende fototentoonstelling STIEL in Ter Aar van start	6
Gastkolommen: Joke Sorgdrager, gemeenteraadslid voor D66	7
Jesse ElectroApparaten en Transformatorfabriek na 63 jaar verleden tijd	8
Nutshistorisch museum in watertoren	11
Recensie 'Lijnen in het Landschap'	12
Jaarboek 1995 Dirk van Eck-Stichting een gevarieerd geheel	13
STIEL actief op Open Monumentendag	14

Kort verslag en besluitenlijst vergadering Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden 26 maart 1996

Als gevolg van de veranderde opzet van de werkgroepsvergaderingen (zie hieronder) was dit de laatste werkgroepsvergadering en dus ook de laatste waarover in Stielz bericht wordt.

Mutaties Stichtingsbestuur:

Het stichtingsbestuur van STIEL is per 26 maart 1996 uitgebreid met de volgende twee leden:

Wibo Burgers: hij zal Marja Kroef opvolgen als voorzitter van de taakgroep selectie; Joop Gijsman: nu o.a. voorzitter van STAL en van de wijkvereniging *Hoge Woerd en omgeving*. Hij zal zich voor STIEL bezighouden met de organisatie van de Open Monumentendag, alsmede met de ledenadministratie.

Nieuwe opzet werkgroepsvergaderingen

In verband met de geringe opkomst bij de werkgroepsvergaderingen (met uitzondering van deze werkgroepsvergadering) had het bestuur voorgesteld de werkgroepsvergaderingen op te heffen en éénmaal per jaar een algemene donateursavond te organiseren. Dit voorstel wordt door de aanwezigen overgenomen. Er zouden bijvoorbeeld films vertoond kunnen worden. Ook werd gedacht aan een lezingencyclus. Voorgesteld wordt in samenwerking met andere, soortgelijke, verenigingen, bijv. met Jan van Hout, "Oud Leiden" of de Dirk van Eck-Stichting. Het onderscheid tussen werkgroepsleden en donateurs blijft gehandhaafd.

Stand van zaken bedreigde panden

De Meelfabriek: De Meelfabriek prijkt inmiddels op de MSP-lijst en op de CIL-lijst en een belangrijk deel van het complex is inmiddels voorgedragen voor plaatsing op de Rijksmonumentenlijst. Een andere ontwikkeling is echter dat Meneba heeft besloten een project-ontwikkelaar in de arm te nemen voor onderzoek naar de sloop van de panden en het bouwen van woningen. Aangenomen wordt dat e.e.a. in overleg met de gemeente gebeurt.

Peperbus: De gemeente is niet voornemens de trafozuil op het Vrouwenkerkhof terug te plaatsen. STIEL blijft zich inzetten voor behoud van de trafozuil (peperbus). Zie ook Stielz, maart 1996, blz. 17.

Jaar van het Industrieel Erfgoed 1996 / Open Monumentendag

Open Monumentendag zal dit jaar plaatsvinden in het weekeinde van 14 en 15 september. Gijsman is namens STIEL belast met de organisatie van de activiteiten rond de Open Monumentendag en doet verslag van de laatste ontwikkelingen. In overleg met de gemeente wordt een lijst opgesteld van de (industriële) monumenten die geopend zullen zijn op zowel zaterdag als zondag. Gijsman doet een oproep voor vrijwilligers die in de geopende monumenten tekst en uitleg willen geven aan het publiek.

(lees verder op pagina 14)

OMSLAG: DE WATERTOREN IN SASSENHEIM DATEERT VAN 1925 EN IS UITGEVOERD IN BETON. DEZE FOTO MAAKT DEEL UIT VAN DE TENTOONSTELLING 'VASTGELEGD VOOR HET VERGAAT' MONUMENTEN VAN BEDRIJF EN TECHNIEK IN RIJNLAND EN BOLLENSTREEK. FOTO PAUL ZEVENHUIZEN

Halsgevel met klauwstukken maken Kort Rapenburg 14 bijzonder

Het Kort Rapenburg is van oudsher een winkel-grachtje. Er staan opmerkelijke winkelpanden, waaronder het in 1895 gebouwde op nummer 14. De Taakgroep Selectie van STIEL constateert dat dit object met karakteristieke neo-gevel het behouden waard is. De gemeente oordeelde onlangs echter anders.

Historische beschrijving

In februari 1895 brandde Kort Rapenburg 14 uit. Het bevatte de sigarenwinkel van Cornelia Owel, en verhuurde woongedeelten. De brand was vermoedelijk in de benedenkamer ontstaan in de kachel. Door de met papier beklede plafonds en de houten tussenmuren kon het vuur snel om zich heen grijpen, waardoor de bewoners ternauwermood konden vluchten. De brandweer bluste vanaf voor- en achterzijde (Kabeljauwsteeg) met hand- en stoomspuiten en was pas na enkele uren de brand meester. Alleen de voor- en achtergevel van het pand waren blijven staan. Trekschoren en stutten moesten instorten voorkomen.

De gevels werden later dat jaar gesloopt om herbouw mogelijk te maken. Deze verliep voospoedig. Nog in 1895 opende Wilhelmina Papot uit Den Haag in het nieuwe pand een sigarenwinkel onder de handelsnaam Firma Ratelband. Helaas bevindt zich in het archief van de Kamer van Koophandel geen dossier van deze onderneming. Uit het bevolkingsregister blijkt dat de rest van het pand in deze tijd werd gebruikt als woonruimte, zowel voor het gezin van de winkelierster als voor het personeel. Rond 1901 nam Nicolaas Spaargaren de winkel over, met behoud van de handelsnaam. In 1913 nam Henri Johannes Jansen uit Den Haag de sigarenhandel over. Hij verhuurde het achterhuis aan anderen.

Van 1934 tot 1965 zat op Kort Rapenburg 14 wederom

foto Günther Ditz

een sigarenhandel: "P.H. Korlvinke & Co, de Haagsche sigaren firma". Deze onderneming was in 1904 opgericht door koopman Petrus Hendrikus Korlvinke. Met twee partners richtte hij in 1929 een vennootschap op. Het filiaal dat vijf jaar later in Leiden open ging stond onder rechtstreeks beheer van de hoofdvesting aan de Lange Beestenmarkt in Den Haag. In 1965 besloot de bedrijfsleiding het filiaal te sluiten.

Kort daarna werd het pand verhuurd aan Leentje Maninveld, die er een kleinhandel in behangselpapier ging drijven. De onderneming bleek niet rendabel, en werd in 1971 opgeheven.

Momenteel zit in het pand de winkel "Spulletjes & spulletjes, in Engelse specialiteiten".

Bouwkundige beschrijving

Het pand heeft een afgetopte halsgevel met klauwstukken; de voorgevel is opgetrokken in een regelmatig kruisverband. Over de gehele gevel zijn natuurstenen spekbanden en hoekstukken aangebracht. Een deel van deze hoekstukken is geprofileerd.

De begane grond bestaat uit een winkelpui met een toegangsdeur tot de winkel. Onderaan de pui zit een hardstenen plint. De etalage is opgebouwd uit een houten geprofileerde vensterbank en houten geprofileerd raamhout. Het raam is van oorsprong waarschijnlijk op ongeveer driekwart onderbroken geweest door een latei. Nu is dit niet goed zichtbaar door een reclamebord. De toegangsdeur rechts naast de etalage en het bovenlicht zijn opgebouwd uit geprofileerd hout. De beide zijanten van de pui bestaan uit geprofileerde gedecoreerde zuilen, rustend op een hardstenen plint. De pui wordt aan de bovenzijde afgesloten door een geprofileerde waterlijst. De eerste verdieping wordt gekenmerkt door twee langwerpige vensters. Deze vensters, met geprofileerde onderdorpel, worden aan de bovenzijde bekroond met boogruigen met natuurstenen sluitstuk. Het boogveld is geaccentueerd door een afwijkend metselverband (een zgn. metsel-mozaïek). De eerste verdieping wordt van de tweede gescheiden door een bakstenen tandlijst.

Ook de tweede verdieping heeft twee langwerpige vensters met daarboven boogruigen en boogveld. De sluitstukken in deze rondbogen ondersteunen leeuwebekken, die op hun beurt het vooruitspringende gedeelte van de geprofileerde hardstenen gootlijst ondersteunen. In de top is duidelijk een door koppen afgebakend veld te herkennen, waar vroeger waarschijnlijk een gevel-decoratie was aangebracht. Deze decoratie werd wellicht ondersteund door het vooruitspringende gedeelte van de gootlijst. Aan weerszijden van de vensters zijn twee gevelankers aangebracht.

De top van de halsgevel is aan weerszijden verrijkt met natuurstenen klauwstukken. De onderste klauwstukken worden ondersteund door natuurstenen hoekstukken in de gevel. Aan de bovenzijde ontbreekt het afdekstuk. In de

top is een gedecoreerd gevelanker zichtbaar. Op oude foto's is niet te zien hoe de geveltop er vroeger heeft uitgezien; mogelijk heeft er nog iets op de huidige top gestaan.

Waardering

De gevel van het pand Kort Rapenburg 14 is in goede staat. Zowel het houtwerk als het metselwerk zien er goed uit.

Halsgevels met klauwstukken komen in Leiden niet veel voor, zeker niet van dit formaat. De maatvoering van het pand past in de omgeving.

Het gaat om een markant pand, in de typische bouwstijl van eind vorige eeuw. De winkel-etalage heeft een gave omlijsting.

Het ensemble is nog gaaf. Het pand dient nog steeds als winkel, de functie waarvoor het is gebouwd.

Taakgroep Selectie

'Grote herinneringswaarde maakt pand Coöperatie 'Ons Doel' behouden waard'

De 'Leidsche Coöperatieve Broodbakkerij en Verbruikersvereniging Ons Doel' was vanaf een jaar na haar oprichting in 1905 gevestigd in het pand Van der Werfstraat 25. Haar grootste bloeiperiode maakte de organisatie door in de jaren twintig en dertig. Na de Tweede Wereldoorlog breidde Ons Doel haar activiteiten uit, maar met wisselend succes. Uiteindelijk volgde liquidatie in 1965. De Taakgroep Selectie heeft het pand van de coöperatie bij de gemeentelijke monumentencommissie voorgedragen voor een plaats op de Leidse monumentenlijst, vooral vanwege de grote herinneringswaarde. Het gebouw verkeert in een redelijke staat van onderhoud, terwijl veel originele details bewaard zijn gebleven. De gemeente heeft ook deze aanvraag helaas afgewezen.

Historische beschrijving

Opricht op 20 mei 1905 was 'Ons Doel' een van de vele verbruikerscoöperaties die kort na de eeuwwisseling het licht zagen om de arbeiders-emanipatie te bevorderen. 'Ons Doel' droeg een neutrale signatuur. Volgens de statuten diende de vereniging zich strikt buiten alle maatschappelijke bewegingen te houden en mocht zij nooit als strijdmiddel in politieke of maatschappelijke kwesties worden gebruikt. De leden dienden het sociaal-democratisch gedachtegoed af te wijzen en de bestaande maatschappelijke orde te erkennen. De winst van de vereniging mocht alleen de leden ten goede komen, en niet voor politieke propaganda worden aangewend. De oprichters en eerste bestuurders waren voornamelijk afkomstig uit de kleine burgerij: middenstanders, politieagenten, personeel van de spoorwegen en een enkele fabrieksarbeider.

De taak van de vereniging beperkte zich niet tot het verstrekken van brood en andere waren aan leden en niet-leden. De maatschappelijke belangen van de leden zouden door het verspreiden en het toepassen van de coöperatistische beginselen worden bevorderd. Met betrekking tot het maatschappelijk en zedelijk welzijn van haar ondergeschikten verplichtte de vereniging zich tot de afschaffing van nachtarbeid, en het vaststellen van een minimumloon en een maximaal aantal uren per dag. Bovendien zou zij de zondagsrust en de viering van algemene en bijzondere godsdienstige feestdagen respecteren. De statuten bepaalden verder dat leden in geval van werkloosheid aanspraak konden maken op een uitkering.

De vereniging startte haar werkzaamheden op 1 juni 1905 in een bakkerij op de hoek van de Zijdgracht en het Levendaal. Deze bleek al vóór het eind van het jaar te klein, zodat naar een ander pand moest worden omgekeken. Dit werd gevonden aan de Van der Werfstraat 25 / Haarlemmerstraat 184-184A. Voor de aankoop en de verbouw stelden de leden via een hypothecaire lening

f 11.000 beschikbaar; de resterende f 15.000 werd van de bank geleend.

Over de activiteiten van de vereniging is weinig bekend. In 1925, bij het twintigjarig bestaan, telde ze ongeveer 1.600 leden, en bedroeg de gezamenlijke jaarlijkse omzet van de bakkerij en de bakkers/kruidentierswinkel circa f 250.000. Sinds de oprichting hadden de leden meer dan f 200.000 aan dividend ontvangen. In de tweede helft van

foto Günther Ditz

de jaren twintig werden ruime winsten behaald, in 1928/29 meer dan f 30.000. Door de economische crisis daalde de winst sterk, maar in 1934/35 bedroeg die nog steeds ca. f 7.000. In de bakkerij annex banketbakkerij werkten toen acht mensen. In 1936 en 1939 werd de bakkerij gemoderniseerd en werden enige delen van Haarlemmerstraat 184 ingrijpend verbouwd. Architect van deze verbouwing was H. Ponsen.

De coöperatie breidde na de Tweede Wereldoorlog haar werkterrein uit, met wisselend succes. De kleinhandel in tabak, huishoudelijke artikelen en dames-, heren- en kinderkleding werd per 1 november 1956 weer opgeheven. De brood-, banket- en beschuitbakkerij met de daarbij behorende winkel werden per 1 maart 1961 opgeheven. De vereniging werd op 5 november 1963 ontbonden, terwijl de liquidatie van de coöperatie op 28 juni 1965 werd voltooid.

Bouwkundige beschrijving

De bakstenen gevel is opgetrokken in een kruisverband. De begane grond heeft een uitgemetselde plint met een natuurstenen afsluiting aan de bovenzijde. Twee toegangsdeuren met muurbogen van groen geglazuurde bakstenen leiden naar de bovenwoningen. Twee pakhuisdeuren, met aan weerszijden betonnen bovendorpels, geven toegang tot het pakhuisgedeelte. De eerste verdie-

ping wordt gekenmerkt door zes hoge woonhuis-schuifvensters; links nog met de originele roede-verdeling en een houten onderdorpel. Tussen de eerste en tweede verdieping is een geprofileerde waterlijst van beton aangebracht. Op de tweede verdieping zijn vier hoge schuifvensters, in opbouw hetzelfde als die van de eerste verdieping. In het midden is een betonnen gevelsteen aangebracht met de inscriptie "1906". De gevelsteen heeft een bakstenen onderdorpel. De gevel wordt voor een deel afgesloten door een geprofileerde goot op klossen. Aan de buitenzijde wordt de gevelafsluiting gevormd door twee torens met betonnen en natuurstenen elementen, die te plaatsen zijn in de Hollandse art-nouveau. In de rechter zijgevel geeft de muurschildering "Coöperatieve broodfabriek 'Ons Doel'" de functie van het gebouw aan.

Waardering

De herinneringswaarde van het pand Van der Werfstraat 25 is groot; de vroegere functie van broodfabriek en vereniging op coöperatieve grondslag was immers voor een aanzienlijk deel van de Leidse bevolking van belang. Het pand verkeert in een redelijke staat van onderhoud. De sprekende elementen in de gevel zijn nog in originele staat. De muurschildering op de rechter zijgevel is in goede conditie. Op dit moment is het pand in gebruik als woning en opslagruimte.

Taakgroep Selectie

Taakgroep wil bescherming Hogewoerd 6

De Taakgroep Selectie van STIEL heeft de Gemeentelijke Monumentencommissie gevraagd Hogewoerd 6 op de Leidse lijst van beschermde panden te plaatsen. Het omstreeks 1920 gebouwde object maakte deel uit van de verffabriek Herfst & Helder. De taakgroep noemt het aan architect B. Buurman toegeschreven pand 'een gaaf voorbeeld van baksteen-architectuur, met mooie, doordachte detailleringen.' Op het ogenblik is de begane grond van Hogewoerd 6 in gebruik als winkel en restaurant. 'De ingrepen die daartoe in de voorgevel zijn gedaan, zijn netjes uitgevoerd, en zonder het originele pand aan te tasten,' constateert de Taakgroep. Op de eerste en tweede verdieping zijn woningen.

'De herinneringswaarde is groot,' besluit de taakgroep haar aanvraag. 'Het totale complex van Hogewoerd 6, 8 en 10 weerspiegelt de ontwikkeling van verffabriek Herfst & Helder, en vormt een staalkaart van de ontwikkeling van de architectuur.'

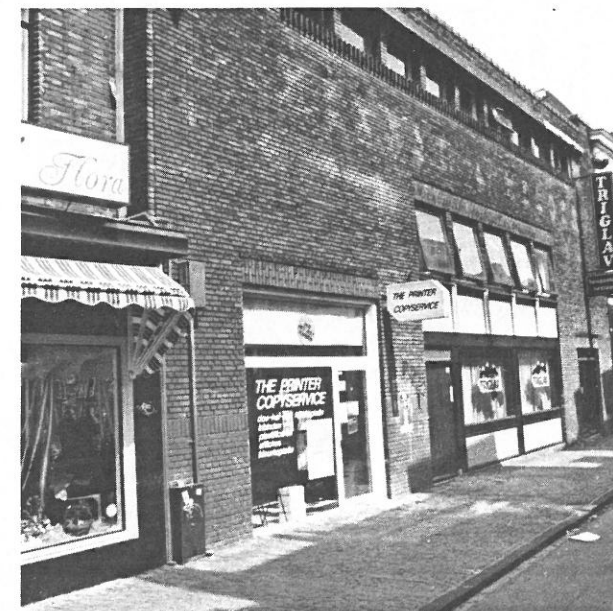

foto Günther Ditz

Aanvraag om de "Vooruit" op monumentenlijst te plaatsen

De Taakgroep Selectie van STIEL heeft de Gemeentelijke Monumentencommissie (GMC) gevraagd het pand van de voormalige coöperatie Vooruit aan de Korevaarstraat te beschermen.

De eerste aanvraag die de taakgroep na haar oprichting bij de Commissie indiende, betrof hetzelfde pand. Op de brief van 20 mei 1991 kwam al op 24 mei van dat jaar antwoord: de commissie nam de aanvraag niet in behandeling.

"Nu de oorspronkelijke voorgevel van het pand van Vooruit/Ceres toch voor Leiden bewaard is gebleven, lijkt het ons voor de hand te liggen die gevel alsnog op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen," schrijft de taakgroep. De GMC heeft nog niet gereageerd.

Fototentoonstelling STIEL: zonnige start in Ter Aar

Op de laatste dag van mei heeft de reizende fototentoonstelling van STIEL onder de titel "Vastgelegd voor het ver gaat. Monumenten van bedrijf en techniek en Rijnland in de Bollenstreek" een zonnige start gekregen in het Historisch Museum van Ter Aar.

Voordat de expositie kon worden bezichtigd werden buiten, op het erf van het museum, de officiële toespraken gehouden. STIEL-voorzitter Henk Budel heette de talrijke genodigden welkom. Onder hen bevonden zich wethouder H.B.L.A. Ruijgrok van Ter Aar, voorzitter Ph.H. Vonk en andere bestuursleden van de Cultuur-Historische Vereniging Ter Aar, mevr. De Boer, secretaris van de Vereniging Oud-Leiden en bestuursleden van oudheidkundige verenigingen uit Rijnland en de Bollenstreek.

De STIEL-voorzitter constateerde dat men tegenwoordig heel anders tegen monumenten aankijkt dan vroeger. Een oorzaak daarvan is zeker een veranderde kijk op de geschiedenis. Henk Budel herinnerde aan het voorval met het Muiderslot, nu een monument van formaat. In 1825 werd dit kasteel echter beschouwd als een steenklomp, die verkocht moest worden. De veilingbiljetten waren al gedrukt totdat Koning Willem I persoonlijk ingreep, mogelijk om zuiver historische redenen: vanwege bijvoorbeeld de rol die het kasteel in het graafschap Holland speelde en later, in de zeventiende eeuw, als plaats van samenkomst van de Muider

Budel constateerde dat de fototentoonstelling laat zien dat ook kleinere monumenten van bedrijf en techniek, zoals men die in het Rijnland en de Bollenstreek nog aantreft, tot het industrieel erfgoed behoren. Voorbeelden daarvan zijn het gemaal Nieuwkoop, dat nog functioneert in de historische behuizing van 1894, en het stationsgebouw van Papenveer met zijn karakteristieke en van het standaard-station afwijkende architectuur.

Democratisering

"De ontwikkeling, waarbij gebouwen die eens behoorden tot het dagelijks leven van onze voorouders, ook monumenten kunnen zijn, dat is welbeschouwd de democratisering van de geschiedenis", aldus de STIEL-voorzitter.

Hij bracht vervolgens dank aan de sponsors: het Anjerfonds Zuid-Holland, het VSB-Fonds Den Haag en omstreken, de dienst Cultuur en Educatie van de gemeente Leiden, de Vereniging Oud Leiden en de donateurs van STIEL. Veel steun is ondervonden van het netwerk van van historische verenigingen in Rijnland en de Bollenstreek. Ook de projectgroep, die de expositie heeft voorbereid en uitgevoerd, is veel dank verschuldigd.

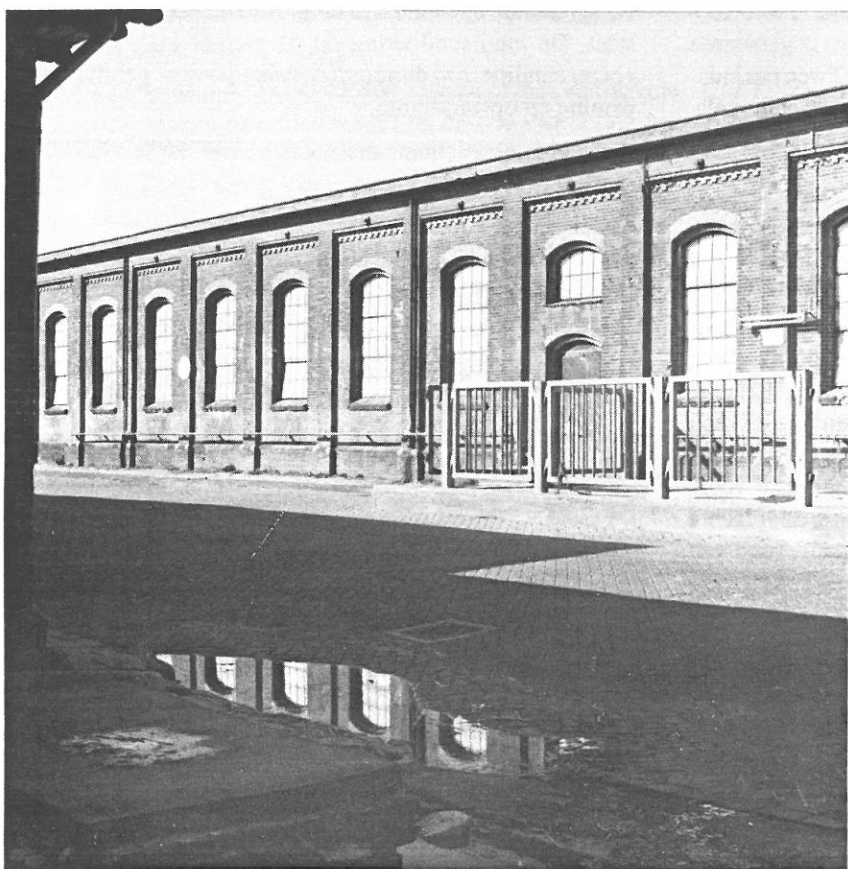
Vervolgens verrichtte wethouder Ruijgrok, die zich ontpopte als een liefhebber van industrieel erfgoed, de opening van de tentoonstelling. De wethouder kreeg de dummy van de catalogus van de expositie, die eind juni voor een ieder te koop is.

De genodigden verdrongen zich vervolgens in het museumgebouwtje om de expositie te bezichtigen. Veel bezoekers bleken aangenaam verrast door de kwaliteit van de opnamen van fotograaf Paul Zevenhuizen, die vaak het industrieel erfgoed in een wat romantische sfeer plaatst. "Dat het zo mooi kan zijn, heb ik eigenlijk nooit eerder gezien," zei een van hen.

Overigens blijkt uit de expositie dat voor één van de gefotografeerde objecten - een prachtig klein benzinstation langs de A44 (afslag Sassenheim) - sloop dreigt op korte termijn.

De expositie blijft tot eind juni in het Historisch Museum van Ter Aar. Daarna komt de tentoonstelling naar Sassenheim.

Wibo Burgers
foto Paul Zevenhuizen

kring, belangrijk voor de ontwikkeling van het Nederlands en de Nederlandse letteren.

Het lijkt, aldus Budel, op de historie van het stoomgemaal Cruquius uit 1849, dat samen met twee andere gemalen de Haarlemmermeer drooglegde. Het gemaal zou in 1933 volgens de plannen van het waterschap worden afgebroken. Ook deze keer was er een 'koninklijk' ingrijpen, namelijk van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs. Nu staat de Cruquius op de lijst van internationale topmonumenten, in het gezelschap van de Eiffeltoren en de Van Nelle-fabriek.

Gastkolommen

Het lot van de Meelfabriek blijft columnisten in de pen doen klimmen. Nadat in het vorige nummer adjunct-hoofdredacteur Henk van der Post van het Leidsch Dagblad voor afbraak van dit 'gruwelijke' bouwwerk pleitte, is deze keer het woord aan Joke Sorgdrager, gemeenteraadslid voor D66.

Verrassend vond ik het, toen Henk Budel mij vroeg deze keer de gastkolommen te vullen in Stielz. Ik ben nou niet direct een deskundige op het gebied van cultureel erfgoed, in welke vorm dan ook. Dus ook niet op het terrein van het industrieel erfgoed. Ik zit ook niet in de Raadscommissies die zich specifiek met deze zaken bezighouden. Dat laten wij in onze D66-fractie graag over aan Alexander Pechtold, die wij op deze terreinen bij uitstek als deskundig beschouwen, ons 'esthetisch geweten'.

Wel ben ook ik zeer geïnteresseerd in geschiedenis en met name in de - zeer rijke - geschiedenis van Leiden. Als je door onze stad loopt, kun je je er bijna niet aan onttrekken. Goed dat er zoveel bewaard is gebleven, denk je dan! Was het vroeger veelal een kwestie van gebrek aan geld om de stad mee te laten gaan in de vaart der volkeren, tegenwoordig danken we dat mede aan organisaties als STIEL. Waarmee ik onmiddellijk mijn positieve waardering voor het werk van STIEL gezegd wil hebben. D66 mag dan een veranderingsgezinde, op de toekomst gerichte politieke partij zijn, we hebben wel degelijk ook oog voor de traditie, de geschiedenis van de stad, die in hoge mate de sfeer, de unieke identiteit van Leiden bepalen.

Politici zijn gekozen om besluiten te nemen, om maatschappelijke problemen aan te pakken en de ontwikkeling van de samenleving te bevorderen. Dat is in abstracto makkelijk gezegd, maar het omzetten in concrete daden is niet makkelijk. Daarom is het belangrijk dat er in de samenleving mensen en organisaties zijn die zich met specifieke belangen bezig houden en de overheid met hun ideeën bestoken. Zo wordt goed zichtbaar welke belangen er allemaal op het spel kunnen staan bij het nemen van een besluit. Juist omdat politici belangen moeten afwegen, is overleg en discussie met maatschappelijke organisaties onontbeerlijk, en wordt voorkomen dat politici eigen visioenen najagen. Dat dit alles tijd kost, moet men, zeker bij onomkeerbare ingrepen in de stad, voor lief nemen. Een sprekend voorbeeld hiervan is de besluitvorming over de Meelfabriek. Als er ooit een beslissing valt, dan kan men zeker niet zeggen dat er niet genoeg over nagedacht is! Mede dankzij de activiteiten van STIEL weten we dat een besluit over dit bouwwerk meer is dan een kwestie van

mooi of lelijk. Als ik zie hoe een organisatie als STIEL te werk gaat, ben ik onder de indruk van de professionele benadering. Er is geen sprake van het absoluut willen behouden of 'terugrestaureren' van alle erfgoed dat als industrieel aangemerkt kan worden. Ook binnen STIEL worden verschillende belangen tegen elkaar afgewogen op basis van wat zo mooi heet "de criteria van beschermwaardigheid". Desondanks begrijp ik de uitkomsten van dat beleid niet helemaal. Voorbeeld: Oude Rijn 118 wordt niet voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst "omdat er recentelijk een nieuw zadeldak op werd geplaatst", "recente ingrepen maken Oude Rijn 118 niet beschermwaardig". Dat valt nog te begrijpen, maar hoe nu bij het pand Haarlemmerstraat 54/hoek Sionsteeg? Hier blijkt sprake van een "totaal vernielde voorgevel op de begane grond". Wat doet nu de Taakgroep Selectie? Men stelt voor om alleen de 1e en 2e verdieping de status van monument toe te kennen, en zou graag zien dat de begane grond bij een volgende verbouwing 'terug-gerestaureerd' werd.

De vraag die bij mij opdoemt is of dat ook niet zou kunnen met het blijkbaar verkeerde zadeldak van Oude Rijn 118. U mag het mij bij gelegenheid nog eens uitleggen. Of is hier sprake van eenzelfde 'on-doorgrondelijkheid' als politici vaak wordt verweten?

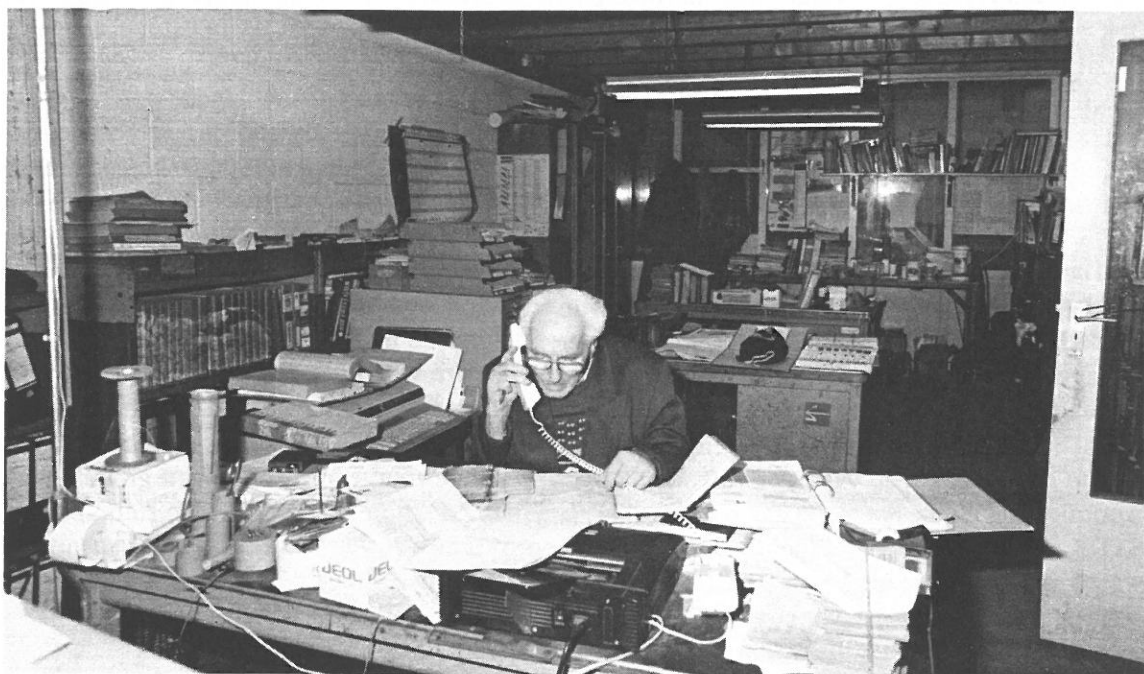
Ik lees in één van de Stielz-en dat het eind van de urgentielijst in zicht is. Zou STIEL dan klaar zijn met haar werk of gaat zij haar werkterrein verbreden? Ik ben benieuwd. In Nederland zijn 1,3 miljoen mensen lid van een geschiedkundige vereniging. Ik geloof dat alleen de ANWB dit aantal overtreft. Blijkbaar zijn verbeelding, nostalgie, herinneringen aan vroeger, gevoel voor traditie, fundamentele menselijke kenmerken, die ook in onze moderne samenleving blijven bestaan. Gelukkig maar, want het is een goed tegenwicht bij een al te rationeel 'voortgangdenken' bij de inrichting van ons land en onze stad. Ik hoop dan ook dat de mensen van STIEL hun activiteiten op aanverwante gebieden zullen voortzetten.

Joke Sorgdrager
juni 1996

Oudste Leidse ondernemer stopt

Jesse Electro Apparaten en Transformatorenfabriek na 63 jaar geschiedenis

Leidens oudste ondernemer heeft na 63 jaar zijn zaak gesloten. De 90-jarige Hendrik Johannes Jesse hief vorige maand zijn in 1933 opgerichte 'Jesse Electro Apparaten en Transformatorenfabriek' op. Eigenlijk had hij al in 1975 willen stoppen, maar de toenmalige overnamekandidaat haakte op het laatste moment af. Jesse zat er toen niet echt mee, want 'werken houdt je fit.' Ook nu is zijn leeftijd niet de reden om de zaak te sluiten. Voor de meetapparatuur, speciale transformatoren, bijzondere voedingsapparaten en andere electrotechnische installaties van het bedrijf blijkt onvoldoende markt meer te bestaan. "Ik ben tientallen klanten langs geweest, maar de industrie investeert nauwelijks meer."

Jesse aan zijn bureau in het kantoor waar hij tot de laatste dag vanaf 07.30 uur aanwezig was

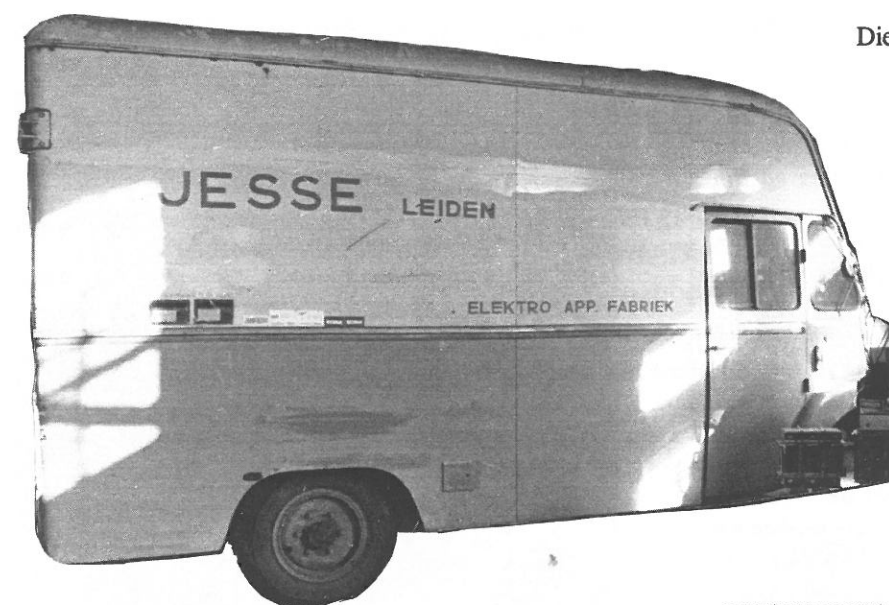
Vorig jaar haalde Jesse's fabriek nog maar een derde van het aantal orders boven de duizend gulden dan in 1994. Met een omzet van iets minder dan een half miljoen is de huur van de 1000 vierkante meter grote fabriekshal aan de Evertsenstraat niet langer op te brengen. Nadat in de afgelopen maanden verschillende overnamekandidaten zich terugtrokken, werd enige weken geleden de resterende inventaris op een openbare veiling aan de man gebracht. Voor de laatste drie medewerkers restte ontslag. Tot de laatste werkdagen was Jesse om half acht 's ochtends aanwezig, om pas tegen zeven uur 's avonds de deur achter zich dicht te trekken. Toch deed hij dat laatste na 63 jaar zonder enige weemoed. "Aanvankelijk wilde ik stoppen op mijn 75e, maar toen kwam er een kink in de kabel. Dan komt er nog een jaar bij en voor je het weet worden dat er 15. Jammer, ach wat is jammer. Ik ga het niet voor de lol doen. De productie stopt dan wel, maar ik heb nog zat advieswerk." De meetapparatuur van zijn bedrijf hield Jesse uit de veiling. "Er is veel vraag naar metingen, dus ik ga desnoods zelf op pad met die apparatuur."

Na het vertrek uit de bedrijfsruimte opereert Jesse vanuit zijn woonhuis. Deze grote villa aan de Rijnsburgerweg 35 werd in 1905 kort na zijn geboorte gebouwd. Het ontwerp is van zijn vader, de bekende architect H.J. Jesse die in Leiden onder meer (Jugendstil)woningen aan de Witte Singel, de Rijnsburgerweg en winkelpanden in de binnen

stad bouwde. Met een onderbreking van enkele jaren woonde Jesse bijna zijn hele leven in de woning die op een zijgevel de weinig toepasselijke naam 'de Keet' kreeg ingemetseld.

In dit pand zette de jonge Jesse als scholier zijn eerste schreden op het pad van de techniek. "Al vanaf 1916 was ik aan het experimenteren met een korte-golf zendertje. Er waren een heleboel frequenties waar nog niks mee werd gedaan. In het begin van de jaren twintig schreven de Amerikanen een wedstrijd uit om te kijken wie via de korte golf verbinding wist te maken met de Verenigde Staten. Ik was een van de drie Europeanen die dat als eersten lukte. Vervolgens ging de overheid zich ermee bemoeien, omdat zenden officieel illegaal was. Ik kwam voor de kantonrechter en daar kreeg ik de felicitaties. Om verder te kunnen procederen heb ik om een boete moeten vragen, want de vereniging van zendamateurs wilde desnoods tot de Hoge Raad doorgaan. Ook door de rechtbank in Den Haag werd ik veroordeeld, maar ik kreeg geen boete wegens de wetenschappelijke waarde van mijn experimenten."

Inmiddels volgde de jonge technicus in Haarlem de HTS, waaraan hij in 1927 afstudeerde. Vervolgens werkte hij vijf jaar bij De Vries en Stevens, een in de Breestraat gevestigde firma in 'electro en centrale verwarming'. Een aanbod om directeur te worden sloeg hij af. "De zaak liep

Die afnemers zaten vooral in Nederland, maar ook daarbuiten. Via Fokker kwam Jesse onder meer in Afrika terecht. "Ik heb nog een startmotor van een vliegtuig staan waar ik wat service-werk aan heb gedaan. Dat ding moet naar Ivoorkust, waar veel tweedehands toestellen vliegen. Voorlopig blijft dat ding hier, want Afrikanen zijn nogal slechte betalers."

Een grote opdracht die de Leidse ondernemer in Nederland uitvoerde, was het ontwerpen en installeren van de bedieningsapparatuur voor de Haringvlietbrug. De samenwerking met verschillende onderdelen van Rijkswaterstaat bleek daarbij al een klus op zich, vertelt Jesse. "Die ap-

paratuur moest in een ruimte onder de brug worden geplaatst. Toen we met de spullen aankwamen, bleek het luik waar de apparatuur doorheen moest veel te klein. Men was vergeten vooraf de maximale afmetingen op te geven, want dat viel onder een andere afdeling van Rijkswaterstaat. Op het moment dat we de apparatuur in bedrijf wilden stellen, bleek er geen rekening te zijn gehouden met de trillingen van de brug. Als over die pijlers van honderd meter lengte een vrachtwagen dendert, zou de apparatuur daaronder zo'n tien centimeter heen en weer schudden waardoor de boel er binnen een maand uit zou liggen. Na eindeloos getelefoneer met weer een andere afdeling van Rijkswaterstaat in Den Haag hebben we er uiteindelijk maar schokbrekers in gezet."

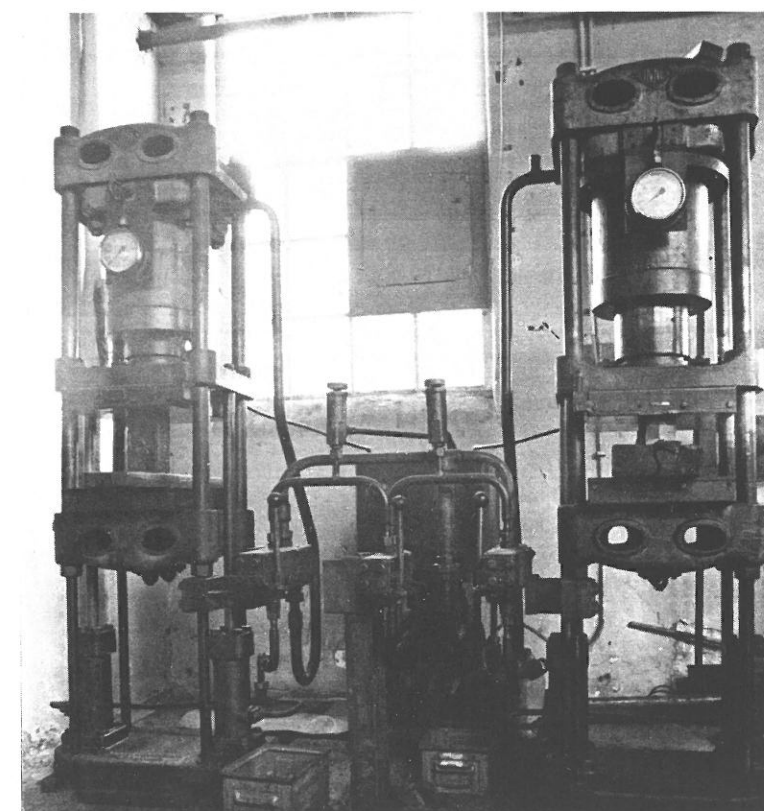
In de jaren vijftig verhuisde Jesse zijn bedrijf naar de oude

goed, maar er was geen kapitaal. Toen ben ik voor mezelf begonnen."

Op 1 januari 1933 opende 'Radio Jesse - radiohandel en reparatie-inrichting' in een bollenschuur in Rijnsburg, om na korte tijd naar Oegstgeest te vertrekken. Voor de oorlog had Jesse veel werk aan de radiodistributie, terwijl tussen 1940 en 1945 zijn bedrijf vooral noodkacheltjes produceerde. In die jaren ging de ondernemer weer wonen en werken in het ouderlijk huis aan de Rijnsburgerweg. "Mijn vader vreesde dat de Duitsers hem inwoners zouden toewijzen in dat grote huis. Als hij kon aantonen dat het helemaal in gebruik was, kon hij daar aan ontkomen." Na de oorlog was de productie van gelijkrichters (om van wisselspanning gelijkspanning te maken) de voornaamste activiteit van het bedrijf. Jesse ontwierp tal van elektrische apparaten, generatoren en transformatoren voor onder meer academische ziekenhuizen, bedrijven als Akzo, de NS en Philips en de technische hogescholen in Delft, Eindhoven en Twente. Zelfs het Amerikaanse ministerie van defensie mocht hij tot zijn klantenkring rekenen.

In al die jaren legde Jesse zich nooit toe op serieproductie. "Ik maakte altijd maar enkele exemplaren, want dat is toch het aardigste werk. Vroeger waren er meer bedrijven die dat deden, maar de laatste jaren was ik de enige die nog stukwerk maakte. De klant moest 100 procent vertellen wat hij wilde en dan gingen we in overleg het apparaat maken. Ik maakte zelf de ontwerpen, steeds in fases. De definitieve tekeningen maakte ik pas een paar dagen voor het toestel naar de klant moest. Zo kon ik tot op het laatste moment nog aanpassingen maken."

Het werk aan de tekentafel en de fabricage van het apparaat werd door medewerkers gedaan. Jarenlang had Jesse zo'n twintig mensen in dienst, tot hij in de laatste jaren steeds meer personeel moest laten vertrekken. "Het materiaal wat we gebruiken maakt niet zoveel uit voor de prijs. In het loon gaat het meeste geld zitten." De prijs van de apparatuur was volgens Jesse echter tot voor kort geen probleem. "De klanten kwamen als vanzelf."

50 tons hydraulische persen met pomp en oliereservoir

"JESSE WERD NOOIT KWAAD"

Erik Witte werkte 17 jaar bij Jesse Electro. Als een van de laatste drie werknemers kreeg hij recentelijk ontslag, maar toch kijkt hij tevreden terug op zijn jaren bij het bedrijf.

"Ik had er leuk werk, altijd wat anders of hooguit een kleine serie. De sfeer was altijd goed, heel collegiaal. Hoewel Jesse vijftig jaar ouder is dan ik, speelde leeftijd geen enkele rol. Behalve dan misschien bij zijn stopwoordje: 'dat doen we al zestig jaar zo'. Toen ik er in '79 begon, werkten er zeven mensen. Wel waren er altijd een stuk of vier stagiairs, maar die werden niet echt opgeleid. Ze draaiden gewoon mee. De lonen waren altijd netjes volgens de CAO. We kregen ook een winstuikering, maar die hebben we geloof ik in al die tijd twee keer gehad. Alles ging altijd keurig volgens de regels. Als iemand eens een trafo zwart wilde kopen, was dat onmogelijk. Er moest eens een keer wat gelast worden. Dat kostte 75 gulden met bon en 25 zonder. Dat ging dus keurig met bon.

Jesse deed altijd alles voor de klant. Hij is een hobbyist en geen zakenman. Zo heeft hij eens een heel goed gevangenis slot ontworpen, maar daar vraagde hij geen patent op aan. Het leek wel of hem dat niet interesseerde. Ook deden we veel onrendabel handwerk. Hij liet bij voorbeeld blikjes schuren, die je zo in de winkel kon kopen.

Jesse is in de loop der jaren niet veel veranderd. Hij was echt 'de baas', zonder echt streng te zijn of constant op je vingers te kijken. Wel moest je steeds alles aan hem vragen. Als we bij voorbeeld een trafokast moesten bouwen, wilde hij alles zien. Je kreeg nooit een kant-en-klare opdracht. Hij gaf je steeds een deeltaak en als die klaar was, moest je hem vragen hoe het verder moest.

De laatste jaren werd er niet geïnvesteerd in het pand, hooguit wat in instrumenten als ze echt nodig waren. Er stond ook wel een computer, maar die werd alleen door de boekhouder gebruikt. Zelf hield hij met de hand een kaartsysteem bij van zijn ontwerpen en opdrachten. We zijn gestopt bij nummer 60.000 en nog wat. (Het archief met alle ontwerpen berust sinds kort in het gemeentearchief van Leiden).

Jesse werd nooit kwaad. Hooguit liep hij weg als je onenigheid had en dan was ie dat na een uurtje weer vergeten. We hadden een keer woorden over het zagen van glasvezel. Dat spul is erg scherp en er was geen afzuiging, dus dat wilde ik niet doen. Terwijl mijn eigen stem omhoog ging van de opwinding, bleef hij rustig. Zei ie: 'doe ik het vanavond zelf wel'.

De eerste werkdag van dit jaar werden we door de boekhouder naar het kantoor geroepen. Jesse zei niks en de boekhouder deed het woord. Hij vertelde ons dat we gingen sluiten, omdat de zaak niet meer liep. Dat was alles. Sindsdien was Jesse wel een stuk stiller."

Twee nieuw gebouwde en één gereviseerde trafo van Radar meetapparatuur voor baancontrole van satellieten die om de aarde lopen.

Sajetfabriek van Clos en Leembruggen aan de Ververstraat, waar het ruim dertig jaar zou blijven. Op een gegeven moment wilde het gemeentebestuur de industrie de stad uit hebben, waarna Jesse gedwongen werd te verhuizen. "Dat proces heeft zeven jaar geduurd. Mijn advocaat zei me dat ze me er wel uit konden zetten, maar alleen als ik een andere ruimte aangeboden zou krijgen. Dat werd uiteindelijk een hal aan de Evertsenstraat, waar ik de laatste twaalf jaar heb gezeten."

Naast het ontwerpen en doorrekenen van nieuwe apparaten hield Jesse zich de afgelopen jaren ook bezig met de registratie van de tientallen (kleinere) orders per maand en de loonadministratie van de laatste drie werknemers. "Personeelsbeleid heb ik altijd zelf gedaan. Ik nam alleen jongens van onder de zeventien aan die nog een paar dagen in de week naar school gaan. Dan kon ik ze zelf vormen." Hoewel de laatste lichte personeel zo'n driekwart eeuw jonger is dan de baas, heeft Jesse geen last van een generatiekloof. "We noemen elkaar allemaal meneer, of bij de achternaam. Dat werkt het beste."

Het bericht dat 'de oudste ondernemer van Nederland' zou stoppen, bracht een stroom publiciteit op gang. Verslaggevers van verschillende kranten en radio- en tv-omroepen togen naar de Ververstraat om een portret van Jesse te maken. Opvallend nuchter liet hij alle aandacht over zich heen komen. "Ach ja, dat is de leeftijd. Ik heb gewoon geluk gehad. Veel van mijn generatiegenoten zijn gestopt met werken en overleden korte tijd later. Als je fit bent, moet je niet gaan stilstaan. Zo simpel is het."

Eric Jan Weterings

Met medewerking van Niek Bavelaar

STIEL-fotograaf Niek Bavelaar legde het interieur van de fabriek vast in een reportage, gemaakt kort voor de sluiting. Ook maakte hij een videofilm van het productieproces.

NUTSHISTORISCH MUSEUM IN LEIDSE WATERTOREN

De fraaie watertoren aan de Hoge Rijndijk in Leiden, daterend van 1908, krijgt een nieuwe bestemming: in het voorjaar van 1997 wordt in deze toren, ontworpen door W.C. van Manen, het Nutshistorisch museum gevestigd.

In 1988 kwam de fusie tot stand van elf energiebedrijven in Rijnland. Bij elk van die bedrijven waren spullen uit het verleden bewaard. Die kwamen na het samengaan terecht in een voormalig elektriciteitsstation aan de Groenordstraat in Leiden. Al spoedig rees de gedachte aan een museum. Aanvankelijk werd overwogen een dergelijk museum onder te brengen in de oude watergasfabriek op het terrein van het energiebedrijf in Leiden, maar daarvan is om een aantal redenen afgezien.

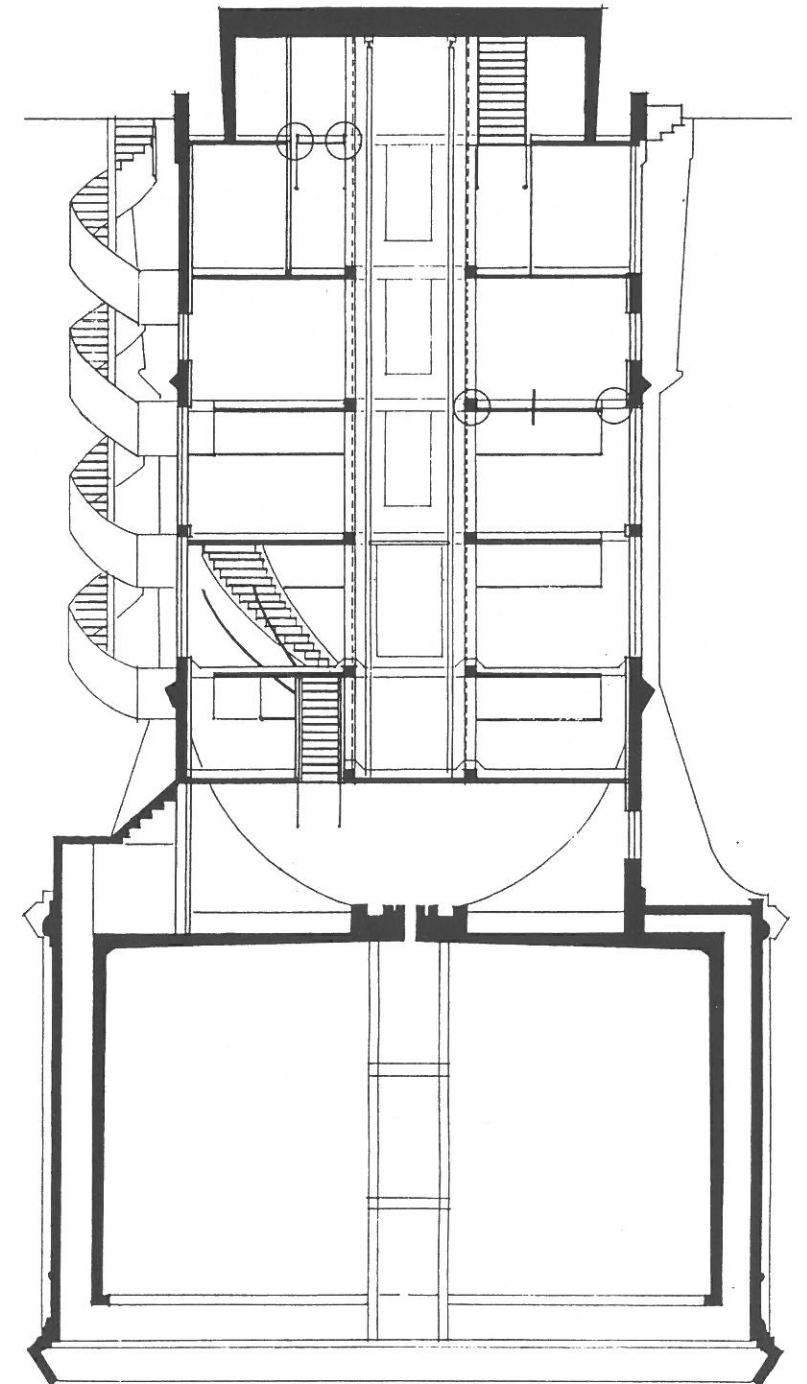
Architect Jan Splinter uit Den Haag heeft een plan ontworpen voor een museumruimte in de oude watertoren. Uitgangspunt daarbij is (gelukkig) het respecteren van het karakter van het gebouw. Het plan voorziet in vier expositievloeren in de voet van de watertoren, die vrijgehouden zijn van de ronde gevels. Ook de ramen blijven vrij van de vloeren. Zo ontstaat een doorgaande vide.

Splinter: "Zo kun je de hoogte van de toren ervaren. Dat is werkelijk waanzinnig mooi." De architect vond het een ervaring om met zoveel enthousiaste mensen te werken. "Zo'n watertoren heeft een eenvoudige opzet, maar die eenvoud maakt het bouwwerk ook heel puur." Op de begane grond is de entree met informatiebalie. Via de vides aan weerszijden van de in het midden geplaatste lift heeft men een direct zicht op de kelder, een belangrijk onderdeel van de watertoren.

De ruimte direct onder het waterreservoir, zeer fraai door de gewelven en ronde ramen, is heel geschikt voor conferentieruimte en/of koffiekamer. Van hieruit zou het enorme watervat eventueel zichtbaar kunnen worden gemaakt. Plannen hiervoor worden nog ontwikkeld. Langs de toren komt een stalen spiltrap, de door de brandweer geëiste tweede vluchtrap.

De N.V. Energie- en Waterleidingbedrijf Rijnland stelt de watertoren voor deze museale functie beschikbaar. Ook wordt bijgedragen aan de inrichting van het museum. Voor beheer en exploitatie van het museum is een aparte stichting opgericht.

Het energiebedrijf heeft het plan onlangs gepresenteerd aan het bestuur van STIEL. Het plan kreeg in deze bijeenkomst een goed onthaal. Teleurstelling was er bij het STIEL-bestuur evenwel over de waarschijnlijke sloop van de oude watergasfabriek. Eerder was aan deze fabriek gedacht als onderkomen voor het museum. Onderzoek heeft uitgewezen dat er sprake is van ernstige bodemverontreiniging, terwijl voorts gezegd wordt dat de bouwkundige toestand van de fabriek slecht is.

Wibo Burgers

Nieuwste uitgave Dienst Bouwen en Wonen in de serie 'Leids Verleden'

Lijnen in het landschap

Met de vijfde uitgave in de serie monografieën over Leiden die de Dienst Bouwen en Wonen uitbrengt onder de noemer 'Leids Verleden', is er wederom een vormtechnisch en inhoudelijk voortreffelijk boekje op de markt gebracht.

Na de aandacht in de vorige deeltjes voor grotendeels bouwkundige zaken, wordt in 'Lijnen in het Landschap' - een prachtige titel - door de schrijver, Joris Wiersinga, een heel ander aspect behandeld: de geschiedenis van het transport in en om Leiden.

In kort maar duidelijk bestek wordt de afhankelijkheid van de stad van het water als vervoermiddel geschetst, waarbij opvalt dat het transport over de waterwegen naar en binnen de stad pas na de Tweede Wereldoorlog serieuze concurrentie van het vervoer over de weg heeft gekregen. Dit ondanks de vroege komst van de spoorwegen in Leiden (1842) en het dempen van de vele grachten en sloten die de stad rijk was. Tot in de jaren vijftig maakten schuiten en aken een onmiskenbaar deel uit van het stadsbeeld.

In dit licht bezien is het niet verwonderlijk dat een aanzienlijk deel van Wiersinga's boekje gewijd is aan waterwegen. Deze waren tenslotte niet voor niets de voorwaarden voor het ontstaan en de groei van Leiden. Dat die groei niet altijd even gemakkelijk was, bewijst de schrijver door een schildering van de felle strijd die Leiden had te voeren met Gouda en andere steden om de verbinding Noord-Zuid over water in handen te krijgen. Soms leidde deze concurrentiestrijd zelfs tot massale vechtpartijen!

In het hoofdstuk over de landwegen valt vooral op hoe laat de belangrijkste verbindingen van en naar Leiden verhard werden. Pas tijdens de Franse bezetting, vanaf 1795 dus, werd hiermee begonnen. Vlug ging de bestrating zeker niet. Pas een halve eeuw na de overheersing der Fransen werd de weg naar Utrecht van stenen voorzien. Aangezien dergelijke projecten werden uitbesteed aan particuliere ondernemingen, betekende een en ander dat er op diverse plaatsen tol werd geheven wat een vlot vervoer over land bepaald niet bevorderde.

Ter afsluiting behandelt de schrijver de ontwikkeling van het transport binnen de stad voor en na de Tweede Wereldoorlog waarbij een aantal moeilijkheden aan bod komt dat typerend is voor oude steden zoals Leiden: de hoge bruggen bijvoorbeeld die wel nuttig waren voor watertransport, maar lastig waren voor wegvervoer. Geen wonder dat sommige van deze bruggen bij de toenemende belangrjkheid van verkeer over de weg werden vervangen door lagere of zelfs door dammen. Dit laatste vooral na 1945 toen het transportstelsel in heel Nederland drastisch en dramatisch werd gewijzigd en het gezicht van veel steden ingrijpend werd veranderd. Ook Leiden ont kwam daar niet aan.

De niet altijd gelukkige ingrepen in de binnenstad waarvan de zogenoemde City-ring een goed voorbeeld is, hebben de stadskern flink beschadigd. Hopelijk, zo besluit de auteur, zal de invloed van het verkeer op het landschap niet blijven toenemen.

Met zijn boekje heeft Wiersinga een waardevolle bijdrage

geleverd aan de geschiedschrijving over Leiden en omstreken. Het werkje bevat goed gekozen illustraties, waarvan sommige zijn voorzien van een transparant die een heel aardig beeld geven van 'heden en verleden'. Jammer is wel dat sommige passages in de noten niet helemaal duidelijk worden. Zo had ik graag de vindplaats in de bronnen willen weten van de op bladzijde 27 genoemde massale vechtpartij en niet slechts de mededeling dat dit de schrijver door iemand was verteld. Ook wat nadere informatie bij sommige afbeeldingen ware welkom geweest.

Tenslotte, wat de schrijver (of uitgever) bewogen heeft het boekje zo uit te geven dat het pas gelezen kan worden door het een kwartslag te draaien waardoor het nogal onhanteerbaar wordt, is mij een raadsel.

Dergelijke kleinigheden doen echter weinig tot niets af aan de kwaliteit van Lijnen in het Landschap.

Peter Otgaar

J. Wiersinga. 'Lijnen in het Landschap. De geschiedenis van het transport rond Leiden.' Leiden, 1995. Prijs 15 gulden.

Archiefstukken STIEL krijgen eigen onderdak!

In nauw overleg met het Gemeentearchief Leiden wordt er gewerkt aan een geautomatiseerd systeem voor de inventarisatie van archiefstukken waarvan STIEL de eigenaar is. **Bovendien krijgt men daar de beschikking over een eigen opbergruimte van die archiefstukken!**

In verband hiermee wordt er gezocht naar zaken die in het archief thuishoren en die wellicht nu bij u op "zolder" liggen, omdat u zich, na een actie of tentoonstelling, over deze stukken heeft ontfermd, bij gebrek aan een centrale opbergplaats. Het gaat hierbij om allerhande zaken als foto's, affiches, boeken, krantenknipsels, enz., enz. Hier dus de gelegenheid om ruimte "vrij" te maken!

Mocht u STIEL-materiaal in uw bezit hebben, dan kunt u het een en ander toezenden aan **drs. Elizabeth van Beijnen-Wentink, Van Oldenbarneveltplantsoen 21, 2253 WV Voorschoten**, of u kunt, per telefoon, contact met haar opnemen: (071) 5768561.

Jaarboek 1995 Dirk van Eck-Stichting een gevarieerde bundel

De Dirk van Eck-Stichting verzet veel werk. Het jaarverslag van de stichting noemt lezingen over de Leidse nijverheid, een symposium over Leidse nieuwkomers vanaf 1400, en een videoband met films over oorlog en bevrijding uit de periode 1945-1949. En dan is er natuurlijk de uitgave van het jaarboek zelf, met uiteenlopende artikelen over de Leidse geschiedenis, een overzicht van de nieuwste aanwinsten van het Leidse Gemeentearchief en een reeks nuttige boekbesprekingen.

In het eerste artikel van het jaarboek vraagt D.J. Faber aandacht voor een mooie, laat-middeleeuwse bronnenreeks die momenteel via de computer ontsloten wordt: de Leidse memorieboeken. In deze memorieboeken vindt de onderzoeker veelal de namen van leken uit de gegoede en de middenklasse terug. Zij lieten de priesters van de Leidse parochiekerken en de kloosters buiten Leiden voor zichzelf en vaak ook voor verwanten en vrienden bidden om zo hun verblijf in het vagevuur te bekorten. Faber vraagt zich af of uit deze memorieboeken nu ook dezelfde obsessieve vroomheid spreekt die zo kenmerkend is voor de testamenten, die in de late middeleeuwen in Zuid-Frankrijk werden opgemaakt. Dat blijkt niet het geval, want slechts een enkele Leidenaar spendeerde een heel vermogen aan een plaats in de memorieboeken.

In het tweede artikel beschrijft Antoinette Frijs hoe de regenten en regentessen van het Leids Heilige Geesthuis in het begin van de negentiende eeuw in een lastig parket raakten. Evenals de bestuurders van andere weeshuizen werden zij door de overheid onder druk gezet om weeskinderen naar de zieltoegende landbouwkolonies van de Maatschappij van Weldadigheid te sturen. Afgezien van de smoes dat hun kinderen zich zo slecht gedroegen - ze snoepten zo - leefde bij de bestuurders van het Leidse weeshuis een aantal substantiële bezwaren. De kinderen liepen weg zodra ze hoorden van het vertrek naar de landbouwkolonies, of werden door hun verwanten uit het weeshuis gehaald. En hoe kon landarbeid de toekomst van de kinderen ten goede komen, want ze leerden al een ander vak? Uiteindelijk trokken de regenten aan het langste eind. Wie de bijlage met met de namen van de 66 vertrokken weeskinderen bekijkt, moet namelijk constateren dat na 1825 nog maar weinig Leidse kinderen naar de landbouwkolonies vertrokken.

Bij de Kweekschool voor Zeevaart aan het Noordeinde meldde zich in de jaren 1858-1860 een bijzondere categorie leerlingen aan: de jongens uit het gesticht voor jeugdige ontslagen delinquenten aan de Groenesteeg. Dit gesticht was in 1857 opgericht door het Nederland Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen en de Leidse predikant Abraham Rutgers van der Loeff. Onder invloed van nieuwe ideeën over straf en gevangenzorg wilden zij ontslagen, jonge gevangenen een jaar lang opvoeden in 'arbeid, tucht en godsdienstzin' om hen als betere mensen in de maatschappij te laten terugkeren. P.A.J. Otgaar en J.F.J.G. van Schaik hebben hun helder geschreven artikel 'Tegen de klippen op' genoemd, want het gesticht was een kort leven beschoren. Eerst gooide het Ministerie van Oorlog en Marine roet in het eten door de jongens uit de Groenesteeg de toegang tot de Kweek-

school te ontzeggen. Vervolgens mislukten de pogingen om van het gesticht een ambachtsschool te maken. Het bestuur van het Genootschap vond dit te duur.

Een ander initiatief uit de vernieuwingsgezinde negentiende eeuw wordt beschreven door L. Barendregt: de oprichting en activiteiten van de Vereeniging tot Verbetering van de Volksgezondheid te Leiden (VVVL). Barendregt laat zien hoe via sprokkelwerk in allerhande archieven toch nog veel te vertellen valt over een vereniging waarvan het eigenlijke archief ontbreekt. Hij komt onder meer tot de conclusie dat de oprichting van de vereniging in 1867 in de eerste plaats bedoeld was om Leiden snel en goedkoop van riolering te voorzien, want dit was dringend noodzakelijk met het oog op de volksgezondheid. Gedurende haar bestaan was de vereniging daarnaast ook actief op een breder terrein: de leden verrichtten onderzoek naar de kwaliteit van het Leidse drinkwater, naar de woonomstandigheden van de lagere klassen, de verspreiding van besmettelijke ziekten als cholera en tyfus, en ze gaven burgemeester en wethouders gevraagd en ongevraagd advies op allerlei terrein.

De beide laatste bijdragen uit de bundel hebben betrekking op de twintigste eeuw. Eric Jan Weterings laat de secretaresse van Sancta Veronica aan het woord, een Leidse onderafdeling van de Rooms-Katholieke Vrouwenbond. Zij vertelt hoe deze liefdadigheidsvereniging van dames uit nette middenstandskringen vooral in de jaren dertig actief was. Toen werd er gebreed en genaaid voor de 'stille' armen, zoals bijvoorbeeld de grote gezinnen genoemd werden waarin men niet kon rondkomen van het loon. Na de oorlog werd Sancta Veronica opnieuw actief, zij het in mindere mate, en in 1970 viel het doek.

P.J.M. de Baar biedt de lezers het spannende verslag van de Leidse gemeenteambtenaar Freek de Jong. In december 1944 trok deze er met de schipper Hendrik Nagtegaal op uit om voor het gemeentepersoneel een grote vracht winterwortelen in te slaan. Ze trotseerden daarbij zware regenval en een ongemakkelijke slaapplek, en verdwaalden op terugreis op de Kagerplassen toen daar een dikke mist opzette. De afloop van de onderneming stemde tot tevredenheid. De Jong had 194 gezinnen kunnen voorzien van 'een bij uitstek gezond volksvoedsel' en welke gemeenteambtenaar zou niet graag zijn bureaustoel verruilen voor een dergelijk avontuur?

Riemke Boot

Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken 7 (1995), uitgave van de Dirk van Eck-Stichting

ERFGOED IN DE MEDIA

Erfgoed

Nummer twee van de vijfde jaargang van het tijdschrift 'Erfgoed van Industrie en Techniek' verscheen in juni 1996. Dit periodiek van de Stichting Erfgoed bevat artikelen over 'De Witte Dame', een industrieel monument in Eindhoven, de gashouder van Dedemsvaart, een zeldzame fabrieksstraat in Deventer, waterfusie in de Nederlandse steenkolenmijnen (1945-1974) en scheepslijsten in de Trent-Severn Waterway in Ontario, Canada. Verder bevat het blad een studie van de voorzitter van de Stichting Erfgoed Prof. J.F.E. Bläsing met als titel 'Automaat of autonome factor? De ondernemer als spil in Nederlands economisch heden en verleden.'

Inlichtingen over abonnementen bij C.H. van Eldik, Brilduikerhof 12, 2623 NT Delft. Tel. 015 - 622499.

Industria

'Industria - Nieuwsbulletin van Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland' besteedt in haar eerste edities van 1996 uitgebreid aandacht aan de activiteiten die op het programma staan voor het 'Jaar van het Industrieel Erfgoed'. Verder bevatten de in februari respectievelijk april verschenen nummers 1 en 2 van deze jaargang de vaste rubrieken 'agenda', 'nieuws uit de aangesloten organisaties' en een beknopte literatuursignalering.

Redactie-adres: p/a M.N.M. Overbeek, Noteboomstraat 61 8021 WR Zwolle.

Abonnementenopgave is mogelijk door 26 gulden over te maken voor de jaargang 1996 op postbankrekening 132802 ten name van Stichting Fien, Industria, Oosteinde 13, 7772 CA Hardenberg.

Heemschut

Heemschut is de titel van het tweemaandelijks verschijnende tijdschrift van de gelijknamige Bond. Het in april verschenen tweede nummer van jaargang 1996 is vrijwel geheel gewijd aan industrieel erfgoed. Ook aan Leiden besteedt het blad aandacht door middel van een artikel over de Meelfabriek, waarin de behoudsacties van STIEL niet onvermeld blijven.

Bond Heemschut, Nieuwezijds Kolk 28, 1012 PV Amsterdam, tel. 020-6225292.

(vervolg notulen van pagina 2)

Beschrijving van de panden is veelal wel voorhanden (via de gemeente of uit onze eigen archieven).

Overigens

-Wederom is gebleken dat STIEL een voorbeeldfunctie blijkt te vervullen. We zijn benaderd door mensen die een vereniging voor het industrieel erfgoed in Deventer willen oprichten.

-Via de stedenband Leiden-Torun (in Polen) is STIEL benaderd om iemand met het jaarlijkse bezoek "mee te sturen" in mei 1996. Door de wat korte termijn is het dit jaar niet gelukt daarvoor mensen te krijgen, maar misschien volgend jaar. Het doel is informatie te verstrekken over het oprichting van historische verenigingen, waaronder ook een STIEL-achtige.

H.D. Tjalsma
secretaris

Open Monumentendag 1996

STIEL is ook dit jaar weer actief op Open Monumentendag. Coördinator van de activiteiten Joop Gijsman doet verslag van alle plannen die voor 14 en 15 september op het programma staan.

Dit jaar staat Open Monumentendag in het teken van het industriële erfgoed en migranten. Dat gaat goed samen want in de fabrieken werkten veel werklieden uit het buitenland. Het motto luidt dan ook: 'Schuilplaats en Werkplek'. STIEL organiseert op deze dag een aantal activiteiten en heeft bij de commissie monumentendag een lijst panden voorgesteld die het publiek zou kunnen bezoeken. Niet alle objecten zijn evenwel toegankelijk. Er wordt dan ook gedacht aan een wandel- of fietstocht op zondag langs die objecten. Door ons voorgedragen monumenten die zeker op zaterdag open zijn (en een enkele ook op zondag) zijn:

De Blauwpoortbrug en de Grote Havenbrug (het bewegingswerk)

De molens De Valk, De Put en De Heesterboom

Het Drukkerijmuseum Schenk

De Smederij Van der Geijn v/h Van Velzen

Het Wagenmakersmuseum

De Schoenmakerij v/h Zierikzee

De Meelfabriek (met hopelijk 1 of 2 rondleidingen)

De Scheepswerf v/h Gebr. Tijssen

Het voormalige weverscafé Hoogeveen, thans De Spons

De distilleerderij Onder De Boompjes, thans veilinghuis (kijkdag)

De Kweekschool voor Zeevaart, thans Modelbouwmuseum.

Voor toezicht en uitleg hebben we vrijwilligers nodig. Een aantal heeft zich al aangemeld en zal bericht krijgen. Anderen kunnen zich aanmelden bij een bestuurslid onder opgaaf of zij beschikbaar zijn van zaterdag 10 tot 13 uur of van 13 tot 17 uur, danwel zondag bij de start van een wandeling of fietstocht.

Andere activiteiten zijn een lezing over industrieel erfgoed op vrijdagavond 13 september op een avond van de Vereniging Oud Leiden, de tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaan' in het Boerhaave-museum van 10/9 tot 11/10, een film van cineaste Digna Sinke in Trianon, een Giga-dia show op een nog nader te bepalen tijd en plaats en tenslotte eventueel een fiets- of wandeltocht op zondag. Andere activiteiten worden voorbereid. De Openmonumentendag-commissie is druk bezig.

Joop J. Gijsman

dickhoff

foto

dickhoff

uw fotografisch geheugen!

oegstgeest

irislaan 63

071-5174917

leiden

haarlemmerstraat 207 071-5140005

"J. ZIERIKZEE"

MAATSCHOENMAKERIJ

H. P. H. NUSTELING
BAKKERSTEEG 3
2311 RH LEIDEN

TEL. 071-131156

KEUZENKAMP B.V. DESIGN
NATUURSTEEN

WAARDIGE MONUMENTEN

DIE EEN GEDACHTENIS UITSTRALEN

HAAGSE SCHOUWEG 10 A, 2332 KG LEIDEN
FAX: 071 5768403 TELEFOON: 071 5764047

NAAST DE INGANG VAN BEGRAAFPLAATS "RHIJNHOF"

Keuzenkamp B.V. Natuursteen maakte het STIEL mogelijk de volgende gedenkstenen in Leiden te plaatsen:

Eerste Stoommachine Textielindustrie 1816 Zamenhofstraat 1992

Parmentier / Aalders Langegracht 1995

Coöperatie Vooruit (revisie openingssteen) Korevaarstraat 1995